

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBIN AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ
“ƏDƏBİYYAT” KİTABLARI ÜZRƏ BƏDİİ MATERIALLAR ƏSASINDA
ANTONİMLƏRİN İNTERAKTİV METODLA ÖYRƏDİLMƏSİ YOLLARI**

Xülasə

Məqalə ümumtəhsil məktəblərində antonimlərin tədrisinə həsr olunmuşdur. Məqalə sırf fəal təlimin tələbləri əsasında yazılmışdır. Antonimlər mövzusu həm nəzəri və həm də təcrübə baxımından sadə görünür. Lakin çox mürəkkəbdir. Xüsusilə tədris prosesində antonimlərin tutumu, məna növləri, üslubi imkanları şagirdlərə öyrədilməsi xüsusi bacarıq və təcrübə tələb edir. Buna görə də məqalədə bu məsələlər hərtərəfli şəkildə verilmişdir.

Məqalədə antonimlərə dair müəyyən nəzəri məlumat verildikdən sonra kurikulum əsaslanan dərslərin bölgüləri üzrə tədrisə başlanılmışdır. Məqalənin sonunda bütövlükdə tədris zamanı yaradıcı işin nəticəsi verilmişdir. Bu da bütövlükdə antonimlərin dilimizdəki bütün xüsusiyyətlərini əhatə edir. Bunlar materiallar əsasında əyani şəkildə də öz əksini tapmışdır. "Ədəbiyyat" dərslərində bədii nümunələr əsasında seçilmiş cümlələr də məqsədə uyğun sayılır. Əlbəttə, burada hər bir şagirdin fərdi işləkliyi üçün seçilmiş materiallar böyük diqqət və zəhmət hesabına başa gəlmişdir. Bu, təlim prosesinin mahiyyəti ilə əlaqələndirilmişdir. Bunların hər birinin ayrı-ayrılıqda ədəbiyyat materialları əsasında izah verilmişdir. Bunun da şagirdlərin bacarıq və vərdişlərin inkişafında əhəmiyyəti şübhəsizdir.

Açar sözlər: antonimlər, interaktiv metod, təlim, bədii təzad, dərslərin mərhələləri

Dünya təhsil sisteminə inteqrasiya və yeni təlim metodlarından istifadə təhsilə ciddi yanaşmağı tələb edir. Müəllim dərslərin prosesini uğurla həyata keçirmək üçün ilk növbədə yeni təlim materialları əsasında dərslərdə ciddi hazırlaşmalı, təlimin üsul və vasitələrini düzgün seçməlidir. Bu dərslərin uğurlu aparılmasına kömək edir. Müasir dərslər şagirdlərə dərslərin və əsaslı bilik verməklə yanaşı, həm də onların bacarıq və vərdişlərinin obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Bundan əlavə, Azərbaycan dili dərslərində yer düşdükcə ayrı-ayrı mövzuların şagirdlərə "Ədəbiyyat" dərslərindəki bədii materialları əsasında izahı bir tərəfdən mövzunun əyani şəkildə tədrisini, digər tərəfdən isə fənlərarası əlaqəni təmin edir ki, bu da təlimin əsas cəhətlərindən sayılır.

"Antonim" sözü yunanca olub anti-əks və onyama- ad deməkdir. Antonimləri təşkil edən sözlər müxtəlif fonetik tərkibə malik olur ". (7, 35)

Antonim sözlər dilin lüğət tərkibinin leksik-semantik qatında mühüm yer tutur. Bu mövzu öncə çox sadə görünür. Leksika bölməsi tədris prosesində sadə olduğu qədər də mürəkkəbdir. Həyatın ziddiyyətlərindən doğan antonimlərə ayrı-ayrı dilçilərimizin yanaşma tərzi də müxtəlifdir.

"Əks, zidd, qarşı məna və məfhumları ifadə edən sözlərə antonim sözlər və ya sadəcə antonimlər deyilir".(3, 134)

"Antonim sözlər real varlıqda maddi və mənəvi aləmlə əlaqədar olan hər şeyi əhatə edir və bunları qarşılaşdırma yoluyla üzə çıxarmağa imkan verir".(11, 64)

Bütün bunlara tədris prosesində aydınlıq gətirmək, antonimlərə müxtəlif aspektlə yanaşmaqla onların üslubi rəngarəngliyini dərslər zamanı açmaq lazım gəlir. Kurikulum əsaslanan dərslərin bölgülərini nəzərə alaraq şagirdlərə antonimlər mövzusunun aşağıdakı etaplarda əsasında tədris edirəm.

1. Sinifin təşkili 2. Motivasiya 3. Tədqiqatın aparılması 4. Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi 5. Nəticə və ümumiləşdirmə 6. Yaradıcı tətbiqetmə 7. Ev tapşırığının verilməsi 8. Qiymətləndirmə

Sinifin təşkilini yerinə yetirdikdən sonra mövzunun izahına motivasiya ilə başlayıram.

Düzgün motivasiya tədrisə uğurla başlamaq üçün ən gözəl vasitədir. Bu məqsədlə projektorda Ədəbiyyat dərslərlərində verilmiş atalar sözlərini şagirdlərə xatırladım.

Yaxşılığa **yaxşılıq** hər kişinin işidir,

Yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir.

Sən işi **başlamağa** çalış, iş özü **qutaracaq**

Qocadan demək, **cavandan** əmək

Şagirdlərin aşağı sinifdə mənimsədikləri bilikləri nəzərə alaraq onlara belə sualla müraciət edirəm: Fərqləndirilmiş sözlər dilimizin leksik tərkibində necə adlandırılır?

Şagird: Əksmənalı sözlər, yəni antonimlər

Bundan sonra şagirdlərə antonimlərin bədii ədəbiyyatdakı mövqeyi haqqında məlumat verirəm. Onlara çatdırıram ki, nitq prosesində təzadlı, ziddiyyətli hadisələri nəzərə çatdırmaq üçün antonimlərdən geniş istifadə olunur. Antonimlər nitqdə bədii ifadə vasitəsi kimi obrazlılıq yaradır.

3. Tədqiqatın aparılması: Sinifdəki şagirdlərdən antonimlərin bədii dildə ifadə vasitəsi kimi işlənməsi və əhəmiyyəti barədə daha geniş məlumat almaq üçün onları 4 qrupa bölürəm. Hər qrupa VII, III, X, XI sinifin ədəbiyyat kitablarından bədii materiallar əsasında seçdiyim cümlələri iş vərəqləri vasitəsilə şagirdlərə təqdim edirəm və onlara antonimləri seçməyi tapşırıram.

Şimal qrupu üzrə iş vərəqi:

1. Bərdə nə gözəldir, necə qəşəgdir. Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir (Nizami Gəncəvi. “İskəndərnamə”)

2. Nə gündüz əl çəkir can bəsləməkdən, Nə gecə Tanrıya səcdə etməkdən (Nizami Gəncəvi. “İskəndərnamə”)

3. Pərəstiş edərkən sənə hər zaman. Ya orda, ya burda bəndəyəm, inan! (Nizami Gəncəvi. “İskəndərnamə”)

4. Mən də bir aslanam, düşünsən bir az. Aslanın erkəyi dişisi olmaz (Nizami Gəncəvi. “İskəndərnamə”)

5. Şirin hərəkətli, şəhd sözlü. Rahü rəvişi müdam qəmzə, Başdan ayağa tamam qəzə, Aləm səri-muyinin tufeyli (M.Füzuli. “Leyli və Məcnun”)

6. Sayə kimi hər yer üz vurma! Heç kimsə ilə oturma, durma! (M.Füzuli. “Leyli və Məcnun”)

7. Şahbaz bəy: Gedəndə nə olar, əmidostu? Gedərəm də, qayıdaram da Şərəfnisəyə firəng qızlar başlarını örtən təsəklərdən alıb sovqat gətirərəm də (M.F.Axundzadə. “Hekayəti-Musyjo Jordan Həkimisi – Nəbatat və Dərviş Məstəli Şah cadu-küni-məşhur”)

Cənub qrupu üzrə iş vərəqi:

1. Məstəli Şah: Aşağı getdim, yuxarı getdim, olmadı! (M.F.Axundzadə. “Hekayəti Musyjo Həkimisi – Nəbatat və Dərviş Məstəli Şah cadu-küni-məşhur”)

2. İblis: Get, lakin o hörmət və məhəbbət. Bir gün doğurur qanlı ədavət. Sizlərdəki şəfqət, sonu nifrət (H.Cavid. “İblis”)

3. İxtiyar: Şu sönük qəlbimə atəş dilərim. Ağlamaq istərikən həp gülərim (H.Cavid. “İblis”)

4. Elxan: Sanki sərsəm yaşayışdan nə çıxar? Həp gözəl olmalı yaxud çirkin. Həp fəqir olmalı, yaxud zəngin (H.Cavid. “İblis”)

5. Elxan: Xayı, ən kəskin ilac iştdə budur. Yaşamaqdan daha xoşdur, ölüm (H.Cavid. “İblis”)

6. İblis: Həp rəqs ediyor hüznü sürür, eşqü fəlakət. Həp rəqs ediyor xeyirlə şər, elmü cəhalət (H.Cavid. “İblis”)

7. Vaqif: Görmüşəm şahların vəfasını mən, Xanların zülmünü, cəfasını mən (S.Vurğun. “Vaqif”)

Şərq qrupu üzrə iş vərəqi:

1. Mirmustafa dayı, ucaboy baba, Heykəlli saqqalı, Tolstoy baba. Eylərdi yas məclisini toy baba, Xoşginabın abrusu, ərdəni. Məscidlərin, məclislərin görkəmi (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
2. Çox şükür var, yenə gəldux, görüşdux, itənlərdən, bitənlərdən soruşdux. Bir də görüş qismət ola, olmaya (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
3. Uşaqların aşqların udmuşam, Qurquşunlu saqqa alıb-atmışam. Uşaq necə heç zadından şad olar. İndi bizim qəmi tutmur dünyalar (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
4. Məktəb qalır, uşaqlar dəsər alırlar. Hey yazırlar, hey pozurlar, yalırlar (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
5. Hər nə alır baha verir qiyməti, Ucuz verir əkinçinin zəhməti (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
6. Əvvəl başı məndən istiqbal etdiz. Sonda çönüb işimdə ixlal etdiz (M.Şəhriyar. "Heydərbabaya salam")
7. Bu zaman xatıratın. Dolaşıb yollarında, bir fanar yandı-söndü (R.Rza. "Qızılgül olmayadı")

Qərb qrupu üzrə iş vərəqi:

1. Onlar düşündükcə boşalar, dolar, Fikrin nə sonu var, də əvvəli (B.Vahabzadə. "Qocalar")
2. Nur ilə zülmətn fərqlini bilsin. Özünün dərdini, sərini bilsin (Qutadqu bilik-Səadət gətirən elm)
3. Hər halda bu mədəniyyət idi. Əkin-biçin, qorxusuz otlayan sürülər, evlər, sakitlik insanların dinc həyat sürdüyünə dəlalət edir. (A.Düma. "Qafqaz səfəri: Bakı")
4. Yol elə bayaqdan gəldiyimiz kimi davam edirdi. Enişlər, yoxuşlar. (A.Düma. "Qafqaz səfəri: Bakı")
5. Nəğmələr bir dəmdə, bir ahəngdə qalmadı. Sevincimiz doğuldu, kədərimiz də. (R. Rza. "Qızılgül olmayadı")
6. Ancaq qurunun odu, neçə yaşı yandırdı. Neçə barlı ağacı, sərt tufanlar apardı. (R.Rza. "Qızılgül olmayadı")
7. Yaşlı bir uşaq idi. Tez-tez şeir oxumağa görüşlərə gedərdik. (R.Rza)

4. Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi.

Uşaqların seçdikləri antonimlər hər qrup lider tərəfindən səsləndirilir.

Şimal qrupunun cavabı

Yaz-qış
Gündüz-gecə
Orda-burda
Erkək-dişi
Başdan-ayağa
Oturmaq-durmaq

Cənub qrupunun cavabı

Aşağı-yuxarı
Məhəbbət-nifrət
Ağlamaq-gülmək
Gözəl-çirkin
Yaşamaq-ölmək
Xeyir-şər

Şərq qrupunun cavabı

Toy-yas
Küsmək-barışmaq
Şad-qəm
Yazmaq-pozmaq
Baha-ucuz
əvvəl-son

Qərb qrupunun cavabı

Boş-dolu
Nur-zülmət
əkin-biçin
eniş-yoxuş
sevinc-kədər
quru-yaş

5. Nəticə və ümumiləşdirmə

Müəllim: - Uşaqlar, antonimlər fərqli nitq hissəsinə aid olurmu?

Şagird: -Antonimlər eyni nitq hissəsinə mənsub olur.

Müəllim: - Kökü eyni olan sözlərin hamısını antonim saymaq olarmı?

Şagird: -Kökü eyni olan sözləri antonim saymaq olmaz. Məsələn: Namərd-mərd, yağlı-yağsız.

Müəllim: -Antonimlər yalnız öz dilimizə məxsusdur?

Şagird: -Antonimlər başqa dillərdən alınmış sözlər də ola bilər. Məsələn: cəfa-səfa.

Müəllim: -Antonimlərdən bədii dildən nə üçün istifadə edilir?

Şagird: Antonimlərdən bədii dildə təzad yaratmaq üçün istifadə edilir.

Müəllim: -Antonimlər obyekt və obrazların xarakterindəki ziddiyyətləri açmaq üçün istifadə edilən ən təsirli bədii təsvir vasitəsidir. Bədii təsvir vasitəsi kimi antonimlərin bir növü olan oksimorondan bədii ədəbiyyatda epitet kimi istifadə olunur. Oksimoron məntiqə bir-birinə zidd olan sözlərin birləşməsi nəticəsində yaranır və oksimoron epitetdən fərqlənir. Belə ki, "epitetdə müqayisə, bənzətmə olduğu halda oksimoronda qarşılaşdırma əsasdır. Epitetdə yalnız təyin edən söz məcazi, oksimoronda hər iki söz məcazi olur". (7, 39)

Şagirdlərə müraciətlə soruşuram: Bədii əsərlərdən verdiyimiz nümunələrdə oksimorona təsadüf etdinizmi? Bəli, "Yaşlı bir uşaq idi" cümləsindəki oksimorondur.

Müəllim: Antonimlər dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rolu nədən ibarətdir?

Şagird: Antonimlər mürəkkəb sözlərin yaranmasında iştirak edir. Məs: əvvəldən-axıra, başdan-ayağa, əkin-biçin və s.

6. Yaradıcı tətbiqetmə:

Yaradıcı tətbiq etmə mərhələsində şagirdlərə qruplar üzrə təqdim etdiyim iş vərəqlərində tapdıqları antonimləri məna qruplarına ayırmağı tapşırıram:

Şimal qrupunun cavabı: Bilavasitə insan özü və onun iş fəaliyyəti ilə əlaqədar məfhumları ifadə edən antonimlər; Oturmaq-durmaq, getmək-qayıtmaq, başdan-ayağa, erkək-dişi, məhəbbət-nifrət, ağlamaq-durmaq, gözəl-çirkin, xeyir-şər, vəfa-cəfa, toy-yas, küsmək-barışmaq, şad-qəm, yazmaq-pozmaq, baha-ucuz, sevinc-kədər

Cənub qrupunun cavabı: Təbiət hadisələri və varlıqla əlaqədar məfhumları ifadə edən antonimlər; boş-dolu, nur-zülmət, əkin-biçin, quru-yaş, yanmaq-sönmək

Şərq qrupunun cavabı: Zamanla əlaqədar məfhumları ifadə edən antonimlər; Əvvəl-son, əvvəl-axır, yaz-qış, gündüz-gecə

Qərb qrupunun cavabı: Məkanla əlaqədar məfhumları ifadə edən antonimlər; Eniş-yoxuş, orda-burda, aşağı-yuxarı

7. Qrupların qiymətləndirilməsi və ev tapşırığının verilməsi:

Bu zaman MMV-dək qiymətləndirmə cədvəlindən istifadə edirəm

Qruplar / Meyarlar	Şimal	Cənub	Şərq	Qərb
Əksmənəli sözləri seçə bilir	5	5	5	5
Əməkdaşlıq	4	3	4	5
Dinləmə	4	4	4	5
Təqdimat	5	4	3	5
Nəticə	18	16	16	20

Uşaqlara evdə tərkibində antonimlər olan atalar sözlərini tapıb yazmağı, təlimi fərdiləşdirmək məqsədilə qabaqcıl şagirdlərimə isə bədii ədəbiyyatdan antonimlərin üslubi xüsusiyyətlərinə dair əlavə olaraq on cümlə də seçib yazmağı tapşırıram. Beləliklə, Azərbaycan dili dərslərində antonimləri bədii parçalar əsasında şagirdlərə öyrədirəm.

Ədəbiyyat

1. A.Süleymanova, T.Bağirova. Dərslik: Ümumitəhsil məktəblilərin VI sinif üçün "Ədəbiyyat" dərsliyi. Bakı, 2013.
2. A.Paşayev, E.Cəfərov. İnteraktiv təlim Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində. Bakı, 2008.
3. Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1962.
4. N.Cəfərov, N.Nəcəfov, B.Həsənli. Ümumitəhsil məktəblilərinin XI sinfi üçün Ədəbiyyat müntəxəbatı. Bakı, 2015.
5. R.İsmayılov, A.Rüstəмова, D.Cəfərova. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, 2012.
6. R.İsmayılov, D.Cəfərova, G.Xudiyeva, X.Qasımova. Dərslik: Ümumitəhsil məktəblilərinin V sinif üçün "Azərbaycan dili" fənni üzrə dərslik. Bakı, 2016.
7. S.Əliyev, B.Həsənov, A.Mustafayeva. Dərslik: "Ümumitəhsil məktəblilərinin X sinif üçün Ədəbiyyat dərsliyi". Bakı, 2012.
8. S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2007.
9. S.Hüseynoğlu, B.Həsənli, Ə.Səfərova, Ə.Quliyev Dərslik: Ümumitəhsil məktəblilərinin V sinif üçün Ədəbiyyat dərsliyi. Bakı, 2012.
10. S.Hüseynoğlu, B.Həsənli, A.Mustafayeva, S.Məmmədova. Dərslik: Ümumitəhsil məktəblilərinin VII sinif üçün Ədəbiyyat dərsliyi. Bakı, 2012.
11. T.Əfəndiyeva. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti. Bakı, 1980.

Shalala Agazade

Ways to teach antonyms interactive methods based on artistic materials on "Literature" in Azerbaijani language classes of secondary school

Summary

The article focuses on teaching antonyms in secondary schools. The article is solely based on the requirements of active learning. The subject of the antonyms is considered simple in both theory and practice. But it is very complicated. Especially in the teaching process, it is needed special skills and expertise to teach students the capacity, types of meaning and the style of antonyms. Therefore, the article provides a comprehensive overview of these issues.

After giving the theoretical information on the antonyms, the curriculum-based teaching has been begun.

At the end of the article, the results of the creative work were given as a whole. It also covers all the features of antonyms in our language. These are clearly shown in the material. In the "Literature" textbook, chosen sentences based on artistic samples are also considered appropriate. Certainly, the material chosen for individual study of each student was obtained due to the great attention and hard work. This is related to the essence of the training process. Each of these is explained separately on the basis of literature. This is undoubtedly important for students to develop skills and habits.

Key words: antonyms, interactive method, training, artistic contrast, stages of the lesson.

Шалала Агазде

Изучение антонимов интерактивным методом на основании художественных материалов в учебниках «Литература» на уроках азербайджанского языка в общеобразовательной школе
Резюме

Статья посвящена преподаванию антонимов в средних школах. Она основана на требованиях активного обучения. Тема «антонимы» кажется простой как в теории так и на практике. Но на самом деле очень сложна. Чтобы объяснить ученикам смысл антонимов их возможность разносторонности и смысловые значения особенно в учебном процессе требуют специальных навыков и опыта. Поэтому в статье представлен разносторонний обзор этих вопросов.

После теоретической информации об антонимах начинается раздельное преподавание на основе учебной программы куррикулум. В конце статьи приведены результаты творческой работы в процессе учебы в целом. Что охватывает все особенности антонимов в нашем языке. Это визуально отражено в материалах. В учебнике "Литература" отдельные предложения, основанные на художественных образцах, также считаются подходящими. Конечно, материал, отобранный для личной работы каждого ученика был подобран благодаря большому вниманию и тяжелой работе. Это связано с важностью воспитательного процесса. Каждый из них объясняется отдельно на основе материалов из литературы. Это, несомненно, имеет решающее значение для способности учеников развивать навыки и привычки.

Ключевые слова: антонимы, интерактивный метод, обучение, художественное противоречие, этапы урока.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 02.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 10.04.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əlirza Əliyev tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur